

EESTI JA POOLA HUUMORIUURIJATE KOOSTÖÖ

Estonia and Poland: Creativity and Tradition in Cultural Communication. Volume 1: Jokes and Their Relations. Toimetanud Liisi Laines-**te, Dorota Brzozowska ja Władysław Chłopicki.** Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2012. 284 lk.

Ingliskeelne artiklikogumik kajastab aastail 2010–2012 Eesti ja Poola teadlaste ühistöö tulemusi. Uurimustes keskenduvad kahe riigi kultuuriuurijad teemadele, mis on kõik suuremal või vähemal määral seotud huumori kui uurimisobjektiga. Kolm aastat väldanud koostöö siht oli keskenduda kahe postsotsialistliku regiooni kultuuritekstidele ja žanritele, milles on nähtav samaaegne globaliseerumine ja lokaliseerumine, st ühest küljest avatus välismõjudele (eelkõige angloameerika kultuuriruumile) ning teisalt püüd defineerida endale ainuomane, selgelt kohaliku värvinguga stiil või omapära mis tahes žanris.

Kogumikku koondatud uurimused pakuvad põnevaid kõrvutavaid sissevaateid postsotsialistlikku huumorisse ja selle kujunemislukku, alates poliitiliselt ebakorrektestest anekdootidest kuni huumoritekstide tsensuuri põhi-

mõtteni. Poola autorite tekstid annavad huvitava võrdlusvõimaluse, sest sarnase lähiajaloo tõttu on meie huumoripärandid lähedasemad kui Lääne-Euroopa riikide omad, kus puudub totalitaarse režiimi kogemus. Samas osutavad uurimused ka kontrastidele.

Raamatus on kaheksa artiklipaari eesti ja poola teadlastelt, mõned autorid on esindatud kogumikus rohkem kui ühe artikliga.

Eesti ja Poola *kolme rahva nalju* analüüsivad paralleelselt Arvo Krikmann ja Dorota Brzozowska. A. Krikmanni artikkel annab statistilise sissevaate etniliste tegelaskujude esinemusse ja rollide dünaamikasse eesti *kolme rahva naljades* kolmel ajaperioodil: 1) nõukogude aeg (1964–1992); 2) üleminekupe-riood (1993–1999); 3) XXI sajand (2000–2012). Tähelepanu all on loenduvate tüpoloogiliste ja tekstiliste üksuste zipfilik sagedusvahekord ja sellest tulenevad komplikatsioonid, *kolme rahva naljade* teatav struktuuriline heterogeensus ja puändiga seonduvad seigad. D. Brzozowska analüüsib poola anekdoote kolmest tegelasest ning annab ülevaate nende ajaloost ja muutumisest. Artikkel keskendub kolmese ülesehitusega naljadele, mille sisu on muutunud etnilisest ametitega seonduvaks, ja püüab

vastata küsimusele, kui universaalsed või kultuurispetsiifilised on sellised naljad. Autor uurib nalju lähimate ja ajalooliselt seotumate naabrite venelaste ja sakslaste ning teiste populaarsete tegelaste (tšehhide, ameeriklaste, programmeerijate jt) kohta ning nimetatud on tegelastega seotud arvamusi ja stereotüüpe Poola kultuuriruumis.

Naise rolli ja perekonna positsiooni naljades analüüsivad Liisi Laineste ja Dorota Brzozowska.

L. Laineste artiklis on vaatluse all naise representatsioon eesti anekdootides, mis pärinevad aastatest 1960–2010. Anekdoodikorpusele kuulus 2000 nalja, milles oli viidatud naisele võimalikult neutraalsete sõnadega: *ema, naine, abikaasa, neiu*. Uuringu tulemustest nähtuv pilt on üldjoontes vanamoeline ja seksistlik: naist on eesti anekdootides kujutatud eelkõige tänaseks aegunud vastandite kaudu. Käibivate stereotüüpsete kuvandite suhtes kriitilisemat lähenemist tasub otsida pigem uemast internetihumorist. D. Brzozowska artiklis kirjeldatakse pereelu kuvandit Poola postsotsialistlikes naljades. Tänapäevane materjal (alates 1990. aastate lõpust kuni praeguse ajani) on kogutud vastavasisulistest raamatutest, brošüüridest, ajalehtedest ja internetist, analüüsitud on 600 nalja. Arvesse on võetud erinevaid naljatekste, kus esinevad sõnad *naine, mees, laps* või nende sünonüümid. Uuringu tulemused näitavad, et naljades esineb mitmeid püsitgelasi, näiteks agressiivsed ämmad või truudusetud naised. Uusi teemasid ei ole eriti lisandunud: puuduvad naljad isapuhkuse kohta, mis alles hiljuti võimalikuks sai ja mille üle ka meedias palju arutleti, samuti ei leidu nalju joobes naistest, kuigi probleem on autori väitel Poola nüüdisühiskonnas olemas ja naistel on üha rohkem lubatud avalikes kohtades alkoholi tarbida.

Kolmanda teemana on kogumikus Liisi Laineste ja Władysław Chłopicki analüüsimisel viimastel aastatel Eestis

populaarne nähtus püstijalakomöödia. L. Laineste artikkel kirjeldab nähtust, millel siiani puudub ühene kokkuleppe-line eestikeelne nimetus ja mida ajakirjanduses nimetatakse *stand-up*-komöödiaks või püstijalakomöödiaks. Peaküsimus on, kuidas see meelelahutusžanr sobitub Eestis oma eelkäijate, peamiselt lavakomöödia ja estraadietenduste ajaloolisse ja kultuurilisse konteksti. Põhiorhk on eelkõige aastatel 2010–2012, mil Comedy Estonia nime kandev rühmitus on aktiivselt korraldanud *stand-up* komöödia etteastetega publiõhtuid, mille formaat järgib angloameerika eeskujuga. W. Chłopicki kirjeldab püstijalakomöödia traditsiooni ja selle tausta Poolas, alustades kabaree- ja teatrigruppidest, mis töötasid Poola linnades XX sajandi alguses. Seejärel vaatleb ta kaasaegse *stand-up* variatsioone, käsitledes eelkõige viimase kahekümne aasta jooksul esile kerkinud trende nii televisioonis kui ka arvukates komöödiaklubides, otsides paralleele vanema materjaliga. Viimase kahekümne aasta jooksul on Poolas kanda kinnitanud ameerikapärane *stand-up*, mida iseloomustab tänavakeele ja slängi kasutamine, teemad on sellised, millest varasemas monoloog-etenduses hoiduti. Žanri „allakäigule” viitab nt üks internetikommentaari, mis nimetab toimuvat ühe sõnaga: *stand-up*-tragöödia.

Neljanda artiklipaari raskuskese lasub poliithumoril, mida lahkavad Martin Rebane ja Marcin Poprawa. M. Rebase lühiartikkel tutvustab viie intervjuu põhjal pilootprojekti, mille eesmärk oli uurida poliitiliste naljade levikut ja nende eesmarke Nõukogude Eestis. M. Poprawa annab ülevaate kõige olulisematest kommunikatiivsetest nähtustest tänapäeva Poola poliitilises huumoris. Samuti kirjeldab ta neid kommunikatiivseid nähtusi teoreetiliselt ja võrdleb poliitiliste naljadega kommunistliku parteipropaganda aegadest Poola Rahvavabariigis. Artikli keskmes on poliitikute naljakad ütle-

mised, mida esmalt kasutati poliitilises poleemikas ja seejärel populariseerisid neid ütlushi (nende naljaka sisu tõttu) ajakirjanikud, nii et neist said „lend-sõnad”, misjärel kasutati neid erinevates intertekstuaalsetes variantides avalikus ja kõnekeelses diskursuses.

Tsensuurist ja poliitilisest korrektsusest kirjutavad Maarja Lõhmus ja Gawel Strzadala. M. Lõhmuse artikkel käsitleb Nõukogude Eesti huumori üldisemaid põhimõtteid ajakirjanduses, mida autor esitab kolmetasandilise hierarhilise mudelina. Eesti NSV-s oli huumor hierarhiline, ringhääling esitas laiemapõhjalist rahvalikku huumorit; ajalehe Edasi rubriik „Herilane” kajastas kohaliku elu tasandeid, kultuurileht Sirp ja Vasar esitas ideoloogilisemat huumorit. Huumor on olnud Eesti NSV ajakirjanduse tsensuuri tingimustes mitmetasandilise käsitlusega valdkond: naljad on kandnud mitmetähenduslikke vihjeid ja sõnumeid ühiskonna ja elukorralduse kohta, erinevalt ajakirjanduse lihttekstidest, kus mitmetähenduslikkust on välditud. G. Strzadala vaatleb tsensuuri kommunistlikus Poolas. Kirjeldatakse tsensuuri keskameti (*Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk* – Ajakirjanduse, Publitseerimise ja Avalike Esinemiste Peavalitsus) funktsiooni ja tegevust, aga ka mitteametlikke kontrollimeetmeid, mis rakendusid näiteks riiklikele kirjastustele ja trükikodadele. Uurimuses analüüsitakse näiteid Stalini-aegsete pörandaaluste trükiste nimistust ja mõtestatakse probleeme, mida on pidanud lahendama poola ajaloolased, kes on uurinud nõukogude tsensuuri pärast 1956. aastat. Antakse ülevaade ka pörandaaluste trükikodade rollist 1970. aastatel ja hiljem.

Visuaalne huumor ja idioomide pildiline representatsioon on vaatluse all Anneli Barani ja Tomasz Piekoti kirjutistes. A. Barani artiklis käsitletakse visualiseerimise rolli kujundlikkuse mõistmisel. Vaatluse all on eestikeelses

internetis leiduvad märkimisväärse visuaalse huumori osakaaluga meelelahutuslikud keskkonnad, kus viljeletakse ohtralt poliitilist satiiri, visualiseerides sageli poliitikutelt pärinevaid väljendeid. Üheks visuaalsuse näiteks on internetihuumorina käsitletavat fototöötlused, mis seovad endas verbaalse ja pildilise elemendi. T. Piekot arutleb selle üle, kuidas on tavaks visualiseerida idioome internetihuumoris. Põgus pilguheit uuele meediale osutab kahele peasuunale: 1) idioomid esinevad erinevates uue meedia tekstitüüpides, kuid valitsevad pigem loovtekstides; 2) idioome visualiseeritakse spontaanselt, st suhtluspartnerid tõlgivad neid visuaalsesse keelde. Artiklis esitatakse idioome sisaldavate demotivaatorite korpuse empiirilise uuringu tulemused.

Agressiivsust naljades analüüsivad Liisi Laineste ja Anna Tereszkievicz. L. Laineste artikkel räägib verbaalse agressiivsuse tasemetest internetikommentaaries, sotsiaalvõrgustikes ja blogides. Ilmneb, et agressiivsus internetis on vältimatu, kuid mitte valitsev fenomen, ning varieerub 2–5 % kogu vaadeldud materjalis, kusjuures blogid sisaldavad vähimal määral ning anonüümsed kommentaarid enim agressiivsust. A. Tereszkieviczi artiklis on samuti vaatluse all agressiivsus, kuid peale üldise esinemissageduse väljaselgitamise eri kontekstides (avatud ja kinnised sotsiaalvõrgustikud, Facebook) pöörab ta tähelepanu ka *online*-solvangute eesmärgile. Ta järeldab, et verbaalne agressiivsus markeerib staatust, loob ja tugevdab (rühma)identiteeti ning on platvormiks neile, kes soovivad ennast ja teisi lõbustada hea ja halva maitse piirimail balansseeriva huumori ja agressiivsusega. Sel verbaalsel mängul puudub küll suuresti informatiivne sisu, sel on pigem eneseväljenduslik ja muljet avaldada sooviv funktsioon.

Kogumiku lõpetavad Piret Voolaiu ja Grzegorz Szpila grafitiuurimused, milles mõlema keskne vaatenurk on seotud

paröömilise (vanasõnalis-fraseoloogilise) ainese kasutamiseiga seinakirjutustes. P. Voolaiu artiklis on vaatluse all paröömiline grafiti Tartu linnaruumis. Paröömilise ainese iseloomu, osakaalu ja kontekstuaalseid tähendusi on analüüsitud: 1) tänavagrafitis ehk avalikes paigus (anonüümselt) joonistatus, kritseldatus ja kirjutatus; 2) rahvusvahelise noorterühmituse Loesje Tartu rühma genereeritud spetsiifilistes postritextides, mida on alates 2004. aastast kleebitud Tartu majaseintele, elektrikilpidele, laternapostidele jne. G. Szpila artikli peaesmärk on välja selgitada, kas vanasõnu kasutatakse grafitis vaid kontekstivaba sõnamänguna või on seinatarkuste funktsiooniks ka tegelikuse mõtestamine. Szpila käsitleb näiteid poola grafitikultuurist, seinu ilmes-tavatest paröömilistest ütlustest ning üritab nende põhjal välja selgitada, kas kõnealuseid tekste võiks vaadelda kui teatud emotsionaalset meediumi, mis ei

eita folkloorseid rahvatarkusi, vaid pigem pakub neile alternatiivi, mõtestades igapäevakogemusi ja -tõdesid ning reguleerides inimkäitumist samal viisil, kui seda tegid (ja teevad siiani) traditsioonilised vanasõnad.

Projekti eestvedajad on Liisi Laineste Eesti Kirjandusmuuseumist, Dorota Brzozowska Opole Ülikoolist ja Władysław Chłopicki Krakówi Jagellooni Ülikoolist, lähiajal on oodata teosele järke, ühiskogumiku teises osas „Perspectives on National and Regional Identity” käsitletakse identiteeti kahe maa uskumustes-kommetes ja narratiivides.

Koostööprojekt sai teoks tänu Poola Teaduste Akadeemia ja Eesti Teaduste Akadeemia rahalisele ja moraalsele toele. Kogumiku leiab ka internetiaadressilt <http://www.folklore.ee/pubte/eraamat/eestipoola/>

PIRET VOOLAID